

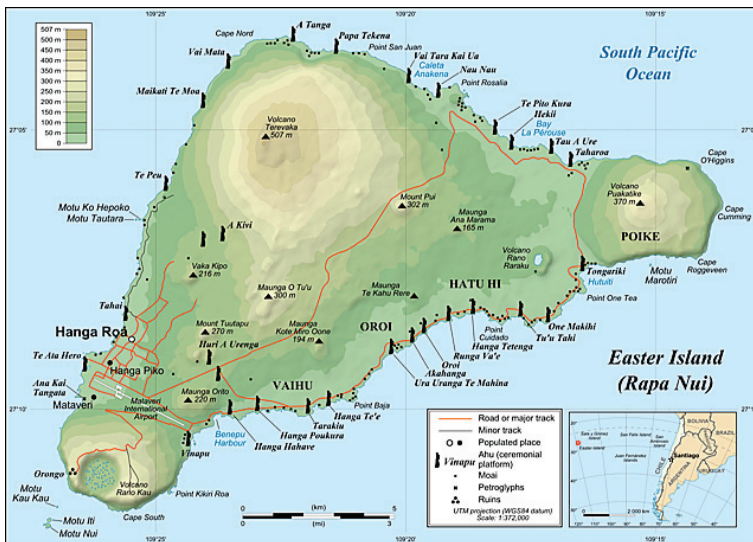
Rapa Nui och Ön Jorden

En ohållbar parabel i de globala miljöproblemens tid

Likt en isolerad planet i Stilla havets vattenrymd ligger den. Till närmaste bebodda plats, som är Pitcairn i väster, är det omkring 1 900 km och nästan dubbelt så långt österut finns de styrande på chilenska fastlandet (Figur 1). Distanserna står i väldig kontrast till landytan, vars 164 km² knappt motsvarar halva Orust. Av sin egen befolkning kallas den Rapa Nui, men det är som Påskön den blivit känd efter att ha ”upptäckts” av nederländska sjöfarare på påskdagen 1722. Till sin häpnad fann de kusten kantad av jättelika stenstatyer (*moai*) stående på plattformar (*ahu*). Allt-

sedan dess kringvävas den ensliga ön och dess fornlämningar av ett mystikens skimmer.

Få miljöintresserade har på senare decennier lyckats undgå att även höra talas om det imponerande friluftsglyptotekets ekologiska konsekvenser. Påskön har nämligen kommit att framstå som skolexemplet på endogen miljöförstöring, eller ekocid. För att inledningsvis bara citera två av otaliga skribenter som tagit fasta på det, har Peter Englund (2015) här sett tyfallet av ”ett samhälle som förintar sig självt genom att vägra att förändras”, och på den

Figur 1. Karta över Påskön, eller Rapa Nui. (Eric Gaba, Wikimedia Commons. <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5>).

digitala läroresursen *SO-rummet* har Magnus Västerbro (2021) förklarat att resultaten av de 20 à 30 tusen öbornas avsaknad av tankar kring hållbar utveckling ”skulle kunna beskrivas som ett koncentrat av hela mänsklighetens historia, eller åtminstone dess mörka sidor”.

Som humanekolog med Oceanien som forskningsfält har jag i årtal tvingats förhålla mig till sådana beskrivningar och den retoriska frågan: ”Kommer människorna på Ön Jordan att återupprepa Påsköns tragedi i större skala, eller kommer vi att lära oss leva mera hållbart på denna planet som är vårt enda hem?” (Miller 2007:28, min översättning). Oupphörligen lyfts den pedagogiska parabeln fram i debatten om global miljöpåverkan – trots att den, som vi ska se, saknar solid vetenskaplig grund.

Undergång i fokus

Att genomgripande miljöförändringar skett stod klart när borrhärdar på 1950-talet avslöjat att det en gång funnits gott om träd på Påskön. Lika uppenbart hade öborna själva blivit lidande av sin ohållbara livsstil. Sociologen William R Catton, Jr (1980:25) löpte därför ingen större risk för kritik när han under rubriken *Overshoot* lät detta åskådliggöra hur överskridande av ekologisk bärkraft följs av en populationskrasch.

I debatten om globala miljöfrågor förblev ön dock lika perifer som på världskartan fram till 1989, då Margaret Thatcher delgav FN:s Generalförsamling vad hon från förmodat vederhäftig källa fått veta om ”tragedin på Påskön, dit människor anlände per båt och fann en orörd skog”. Fortsättningen på talet löd (min översättning): ”Med tiden växte befolkningen till

över 9 000 själar, och kraven på miljön resulterade i dess slutgiltiga fördömdelse i och med att folket högg ned träden. I sin tur ledde detta till krigföring om de få kvarvarande resurserna och populationen föll till några hundra människor utan tillräckligt med virke för att kunna bygga båtar och fly därifrån.”

Av denna tragedi finns mycket att lära, menade Clive Ponting i inledningskapitlet till *A Green History of the World*, som publicerades 1992. Påsköbornas historia var minst av allt grön, för de var ”oförmögna att utveckla ett system som gjorde det möjligt att uppnå rätta balansen med miljön” (*ibid*:7). Samma år anordnade UNESCO:s råd för ö-utveckling, INSULA, en internationell konferens om hur små öar avspeglar vår planets bräcklighet, och apropå det utkom Paul Bahn och John Flenley med *Easter Island, Earth Island*. Warner Bros följde upp med filmspektaklet *Rapa-Nui* (1994), som framhävde folkets vildhet och destruktivitet, och i miljöhistorieboken *Jorden en ö* av Sverker Sörlin och Anders Öckerman (1997:15) var slutsatsen otvetydig: ”Kollapsen där var inte ett verk av naturen, utan av människor”.

Det var därför inte precis någon nyhet den mångfrestande geografiprofessorn Jared Diamond (2005:118–119) kom med, när han i *Collapse*, som fått den tendentiösa undertiteln *How societies choose to fail or succeed*, försäkrade att det inte fanns en tydligare illustration av hur ett samhälle uppdelat i konkurrerande klaner vållat sin egen undergång genom överexploatering – en parallell till vad världens länder sammantaget är på väg att göra i storformat. Eftersom journalister älskar säljande skräckscenarier, väckte boken

stor uppmärksamhet. I nästan varenda recension nämndes Påskön, och helt följdriktigt pryds omslaget till en av de senare pocketupplagorna (2011) av en staty därifrån. Skillnaden jämfört med den första bestseller som riktat läsarnas blickar mot stenstoderna, Thor Heyerdahls *Aku-Aku* (1957), var att det nu inte gällde att besvara en gåta ur det förflutna, utan att sprida budskapet om bättring på det yttersta för att jorden inte ska bli hela mänsklighetens utarmade Påskö.

Få debattörer har låtit sin ekologiska väckelseiver hämmas av att geografen Patrick D Nunn och antropologen Grant McCall redan 1994 samt många därefter visat att ekocidbilden inte håller (t ex DiNapoli 2020, Hunt 2007, Hunt & Lipo 2011, Hunter-Anderson 1998, Jarman *et al* 2017, Lima *et al* 2020, Lipo *et al* 2016, Malm 2007, Margalef *et al* 2018, Martinsson-Wallin 2008, Mieth & Bork 2004, Mulrooney *et al* 2009, Nunn 2003, Peiser 2005, Puleston *et al* 2017, Rainbird 2002, Rull *et al* 2016, Stenseth & Voje 2009, Stevenson *et al* 1999). Sålunda kunde Jacqueline Nylin (2015) berätta i Jordens Väners medlemstidning att alla träd samt mer än 90 procent av befolkningen dog ut till följd av ”ett av de mest extrema exemplen på skogsskövling i världen”, och av Mattias Goldmann fick deltagarna i Klimatricsdagen 2018 höra att Påskön blivit symbolen för ”mänsklig dårskap” därför att dess civilisation dog ut när det sista trädet fällts ”för att transportera och pallra upp den sista statyn” (referat av Rehnbergh 2018).

I själva verket har ön aldrig varit helt trädlös medan någon bott där (Métraux 1940:12–18). Inte heller har rapanuierna

utplånats, utan har en levande om än starkt modifierad kultur (Martinsson-Wallin 2008, McCall 1980). Och tvärt emot vad många förväntar sig är ön ingalunda öde, utan håller på att överbefolkas av både rapanuier och inflyttade chilénare som nästan allihop bor i den enda tätorten, Hangaroa. Vid senaste folkräkningen (2017) uppgick invånarantalet till 7 750 – en fördubbling på 20 år. Under samma period flerdubblades turismen och blev den viktigaste inkomstkällan, men också en som satte ekologiska avtryck. Därför etablerades ett regelverk ämnat att hålla befolkning och besöks-siffror inom de ramar som miljö och samhällsbärande system klarar av. Andra överraskningar bjuds av en strand med vajande kokospalmer samt dungar och skogsområden med införda eukalyptus- och kasuarinatråd. Det går alltså att producera virke där, men eftersom 40 procent av ön är ett världsarv under UNESCO-beskydd får miljön inte förändras hur som helst.

Svältfödd hypotes

Oenigheten kring i vilken utsträckning miljöförändringar orsakats av människor hänger samman med svårigheten att avgöra när Påskön befolkades. Flertalet arkeologer anser nu att de första polynesierna anlände för mellan 1 000 och 1 200 år sedan, sannolikt från Mangareva, Marquesas- eller Australöarna. Helene Martinsson-Wallin (1994:83) har exempelvis angett den troliga tidpunkten till omkring år 800, varefter det dröjde 2–300 år innan monument började uppföras. Trots det var det inte förrän rätt nyligen som läroboksförfattarna G Tyler Miller, Jr och Scott E Spoolman (2019:33) korrigerade sin tid-

Figur 2. Trästatyett av en utmärglad man (moai kavakava), tillverkad omkring 1830. (Los Angeles County Museum of Art, Public Domain, via Wikimedia Commons.).

igare uppgift om att koloniseringen skett 900 år före vår tideräkning och flyttade fram tidpunkten till 1200-talet.

Studier av marklagrens pollen och rotrester visar att landskapet till för i runda tal tusen år sedan dominerades av storväxta palmer liknande eller identiska med arten *Jubaea chilensis* (Van Tilburg 1994:47). Enligt ekocidbilden höggs palmerna ner för att bli ved och rulla fram statyer på, och konsekvenserna blev hungersnöd, krig samt kannibalism. Vanligtvis får traditionella träskulpturer (moai kavakava) av utmärglade människor med väl synliga revben och ryggkotor illustrera svälten (Fi-

gur 2). Men påskökonsten är sällan naturalistisk, och troligtvis handlar det om en bristfälligt känd symbolik eller om hög-rankades mumifiering genom saltorkning (Hooper 2006:95). Av kannibalismen finns inga obestridliga spår, och i den mån den förekom var orsaken liksom i övriga Polynesien säkerligen magiska föreställningar snarare än matbrist (DiNapoli *et al* 2020, Peiser 2005, Van Tilburg 1994:103–110).

Att svält rådde när de första européerna anlände rimmar i alla händelser illa med att de försågs med proviant och beskrev öborna som välväxta (Van Tilburg 1994:104). Jordbruksprodukterna var ”av bästa kvalitet”, intygade James Cook 1774 (Lloyd 1982:140). Några år senare fann en fransk expeditionsläkare, Claude Rollin (citerad i Heyerdahl 1989:49), att bara en tiondel av ön var uppodlad, men hade ”en jordmån som med mycket ringa arbete frambringade utmärkta förnödenheter och det i så riklig mängd att det var mer än tillräckligt för invånarnas konsumtion”. Även från 1800-talet finns beskrivningar av produktiva, välskötta odlingar, varför antropologen Alfred Métraux (1940:14) drog slutsatsen att 4 000 människor skulle ha kunnat bo på ön utan risk för svält annat än under krigstid.

Arkeologer har kunnat bekräfta detta såtillvida att en form av mulching, där stenar av vulkanisk tuff lagda kring grödorna skyddade mot vind, avdunstning och avkylning samt avgav näringsämnen (Stevenson *et al* 1999). Minst 1 450 sådana odlingar (*manavai*) är kända, och flera av dem används alltfört (Figur 3). Jorden i dem innehåller för grödorna fullt tillräckliga halter av fosfor, kalium, kalcium och magnesium och kan även tillföras kom-

Figur 3. Nutida bananodling enligt manavai-metoden. (Foto: Johannes Stenberg. Publicerad med tillstånd.)

post. Om enbart markbeskaffenheten var avgörande, skulle ön teoretiskt ha kunnat livnära 17 500 människor eller rentav fler (Puleston *et al* 2017). Fast inget tyder på att den gjort det, och den enda dokumenterade demografiska kollapsen inträffade efter 1700-talets kulturkontakt (Mulrooney *et al* 2009). Skälen till den ska vi återkomma till.

När det gäller krigföringen brukar den anses vara belagd genom talrika fynd av spjutspetsar av obsidian (vulkaniskt glas) från perioden ca 1650–1850. Men de kan även ha varit skrap-, skär- och odlingsredskap eller använts i rituellt åsamkande av ärr (Lipo *et al* 2016). Att rapanuierna alltid levtt i sämja finns det visserligen ingen anledning att tro – krig, vendettor och diverse råkurr förekom på de flesta Polynesiska öar – och ett plötsligt behov av så många verktyg för hushållssysslor el-

ler ceremoniella ändamål låter osannolikt. Men några tecken på massakrer finns inte att anföra som motargument (Van Tilburg 1994:107). Tidiga skildringar pekar tvärtom på att öborna lyckats mäkla fred. För det talar också att bara ett par procent av skelettfynd från omkring år 1400 till kontaktperioden uppvisar tecken på skador – flertalet läkta (DiNapoli *et al* 2020).

Trots en skärmytsling 1722, då nära ett dussin stupade för kulorna (Métraux 1940:36), stod ingen på stranden beväpnad när Cook anlände drygt 50 år senare (Lloyd 1982:138). Det enda en fransk expedition observerade i vapenhänsende efter ytterligare tolv år var ett fåtal klubbor som förmodligen var statussymboler (Heyerdahl 1989:49–53). Från 1800-talets första hälft finns rapporter om att befolkningen var avogt inställd till besökare, men valde att med kämpaglöd kasta sten (Mé-

traux 1940:40). Till saken hör att de utsatts för kidnappning och sexövergrepp av slavhandlare och valfångare som haft vägarna förbi och lämnat efter sig venerisk smitta. Nära sju procent av undersökta skelett från den tiden bär spår av syfilis (Van Tilburg 1994:105). Vilken inverkan könssjukdomar, som kommit med sjömän, haft på nativiteten redan under 1700-talet är okänt.

Klimatförändringarnas betydelse

Enligt en uppmärksam kollapsförklaring kom stillahavsråttor (*Rattus exulans*) som fripassagerare på kolonisternas kanoter, förökade sig i brist på rovdjur ohämmat samt utarmade flora och fauna (Hunt 2007). Men att nötskal med gnagmärken påträffats säger ju inte mer än att råttorna åt sådant som föll till marken utan att tas omhand av människor. Och varför finns det närmare ekvatorn hundratals öar som bebotts minst lika länge av både människor och råttor, men än idag är kända för sin bördighet? På 1770-talets Tahiti var råttorna exempelvis, enligt Linnélärjungen Anders Sparrman (1818:21), så påflugna att öborna tvingades vira in fötterna i barktyg för att inte få dem söndernagda under sömnen.

Ungefär 670 km söder om Tahiti ligger Tubuai bland Australöarna, befolkade för vid pass 1 100 år sedan. Årsmedeltemperaturen är tre grader lägre där och nederbörden mindre. Rapa, som är ännu kargare, ligger dubbelt så långt bort och ytterligare en bit mer sydvart än Påskön. Det var förresten likheten med denna ö som gjorde att skeppsburna polynesier på 1800-talet började kalla Påskön ”Stora Rapa”, Rapa Nui (Métraux 1940:34). Nordost om Rapa,

strax ovanför Stenbockens vändkrets, ligger Mangareva – ”en av de värst fördärvade öarna i hela Polynesien, med de vulkaniska sluttningarna helt berövade på skog” (Kirch 2000:267). Är det inte egendomligt att så länge de höll sig på utpräglat tropiska öar betedde polynesierna sig hållbart, men så snart de nådde mer subtropiska nejder blev de destruktiva? Klimatfrågan aktualiseras av sedimentprover som indikerar torrperioder och glesnad skogsareal flera hundra år innan någon människa såvitt vi vet varit iland på Påskön (Rull *et al* 2016).

Det förhåller sig så att de polynesiska öarna befolkades före den så kallade ”lilla istiden” (McCall 1994). Med olika varaktighet och konsekvenser, beroende på vilken del av världen vi talar om, inföll den ca 1350–1850. Mycket tyder på att klimatfaktorer under den och efteråt tvingade rapanierna att modifiera sin livsstil. Enligt Patrick D Nunn (2003) innebar en sekellång period med början för omkring 700 år sedan i södra Stilla havet att havsytan sänktes en dryg m. Strandnära marina ekosystem skadades och grundvattennivåer sjönk. På många håll överskreds den ekologiska bärkraften abrupt, konflikter kring trytande resurser uppkom och krig såväl som hårda stormar ökade i omfattning. Konsekvenserna blev särskilt påtagliga i tropikernas randområden, jämfört med öar där jämnare och fuktigare klimat rådde, och långa sjöfärder upphörde. Naturligt förorsakad torka under 1300-talet verkar också ha varit orsaken till att flera av Påsköns inlandsodlingar övergavs (Stevenson *et al* 2015).

En tänkbar bidragande orsak är fenomenen El Niño- och La Niña, som med oregelbundna mellanrum uppkommer på havssi-

Figur 4. Den moai som Thor Heyerdahls medhjälpare lyckades få att "gå" med hjälp av rep 1986. I bakgrunden syns Ahu Tongariki, som restaurerats. (Foto: Grant McCall. Publicerad med tillstånd.)

dan av Peru och kan ge väderstörningar på andra håll i flera månader. Hur länge och hur avlägset är oklart beträffande förhistorisk tid, men om Påskön låg inom räckvidden bör det ha lett till erosion vid kraftiga regn, alternativt torka och ökad risk för skogs- och gräsbränder i samband med svedjebruk. Att bränder även kan uppstå naturligt försvårar givetvis kausalitetsbedömningen. Bilden är komplex och ofullständigt känd, men i kombination med väder- och klimatförhållanden resulterade olika praktiker sannolikt i skogens stegvisa tillbakagång (Junk & Claussen 2011, Lima *et al* 2020, Mann *et al* 2008, Stenseth & Voje 2009).

Vad Påsköns gnagarpopulation beträffar, så var dess öde beseglats när aggressivare brunråttor anlände med fartyg (Van Tilburg 1994:48).

Stenstodernas fall

Hur såg då sambandet ut mellan skogskövlingen och stenstoderna? Den vanligaste ståndpunkten ifråga om transportmetoden har varit arbetskällkar och rullning på stockar (Van Tilburg 1994:148–162). Andra hävdar att statyerna vickades fram i upprätt ställning genom att arbetslag drog i rep (Heyerdahl 1989, Hunt & Lipo 2011; Figur 4). Det har rentav föreslagits att trädbristen låg bakom konstruktionerna, inte det omvända (Danielsson 1986:196, Métraux 1940:308). Överallt i Polynesien upptog kanotbygge en betydande del av männens tid, och långfärdskanoter gav hövdingarna prestige. Påskön hade ont om lämpligt virke, men gott om relativt lättarbetad tuff, vilket kanske gjorde att verksamhetsdriften och prestigelystnaden fick utlopp i produktion av statyer och megalitmurar.

Figur 5. Fallna stenstoder – ett resultat av tsunamis? (Foto: Luis Bartolomé Marcos, Wikimedia Commons. <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5>).

Oavsett vilken av hypoteserna vi finner mest plausibel ifråga om slitgörot, står det klart att trädstammar inte behövdes i sådana kvantiteter att hela skogen offerades för att få hävstänger samt flytta stenblock och i snitt ett par statyer per år (tidvis kan frekvensen förstås kan ha varit högre). Enligt en beräkning skulle det ha tagit 500 skogshuggare 400 år av heltidsarbete att med stenyxor avverka en sextondel av alla palmerna (Mieth & Bork 2004:78–79). Bra märkligt vore det ifall ingen insåg att det gick att återanvända stockarna liksom repen av triumfettabuskarernas fiberrika bark, och de palmer som höggs ned kan ju ha varit gamla eller döda. Småväxta träarter fanns för övrigt kvar ända in i modern tid och användes bland annat för att tillverka utriggarkanoter av sammanfogade trästycken. Påståendet att palmvirke var nödvändigt för större kanotbygge motsägs av att detta material över hela Oceanien anses otjänligt därtill (Hunter-Ander-

son 1997). Troligare är att den ätbara märgen eller saven lockade. Ved fanns att tillgå från annat växtmaterial, och hyddorna bestod av grenar täckta med säv, sockerrörblad och gräs, vartill kom att grottor skyddade mot fiender och oväder (Van Tilburg 1994:69).

Som ett uttryck för kollapsen och konflikterna påtalas envetet att statyerna vältes. Men faktum är att de flesta som stått på plattformar alltså gjorde det vid kulturkontakten (DiNapoli *et al* 2020). Vår förskedde det mesta vältandet först därefter, och hur kan det ha gått till på annat sätt än med illasinnade avsikter? Jordbävningar, stormar och översvämningar ger måhända en del av förklaringen, men frågan är om inte tsunamis haft större betydelse än många insett (Margalef *et al* 2018, Pakarati 2014). Indicer är att den majoritet av statyer som rests i den ramplika strandzonen ligger tippade i riktning inåt land samt att rubbningar gjorts i fundament som

bränningar sköljer emot utan att hindras av korallrev (Figur 5). Grunden ser bastant ut, men har till största delen en utfyllnad av jord och småsten samt bara ytterst stora block (Martinsson-Wallin 1994:16).

Innan jul 2018 utfärdades en tsunami-varning efter ett skalv med epicentrum 1 264 km sydost om Påskön. Inget allvarligt inträffade, men att varningen var befogad framgår av att seismiska vågor nått fram med våldsamt kraft i historisk tid, däribland en från Aleuterna i norr som 1946 fick en återuppsatt staty att välta utanför Hangaroa. I maj 1960 alstrade ett skalv i Chile med en kraft av 9.5 på Richterskalan – det starkaste som uppmätts – en 25 m hög tsunami som radierades tvärs över havet. I Hilo på Hawaii blev resultatet vid bägge tillfällena dussintals dödsfall och stor förstörelse. Påsköborna bodde så att de själva undgick svallet, men 1960 kastas 15 statyer, som en gång stått nära havet på sydosidsidan, iväg tiotals m.

Mellan 1562 och 1995 registrerades vid chilenska kusten i genomsnitt en tsunami vart 16:e år med en beräknad eller uppmätt Richtermagnitud av i medeltal 8.2 (Chile u å). En klassisk skildring har vi fått av Charles Darwin (1969[1845]:248–256). När han befann sig i staden Valdivia inträffade ett jordskalv, som beräknas ha motsvarat Richtermagnituden 8.5. Det följdes av en tsunami som förstörde 70 byar på ön Quiriquina. I Conception sköljde den upp stora klippor, vräkte omkull en fyratons kanon och fick en skonare att bli liggande 200 m inåt land. Enligt en källa upphörde vandaliseringen av påsköstatyerna 1835 (Skottsberg 1918:173), vilket kan jämföras med att datumet för Darwins tsunami-rapport var 20 februari 1835. Två år därefter

utsattes Tuamotu-, Samoa- och Tonga-öarna för en tsunami från Chile, och längs vägen låg Påskön. Faktiskt sågs nio av de fristående statyerna fortfarande i upprätt ställning 1838, men senast 1864 hade även de vält (DiNapoli *et al* 2020).

Dödsstötar

Kanske hade rapanuerna begränsat sitt antal genom spädbarnsmord och taburegler så att populationen motsvarade vad ön kunde försörja efter tidigare miljöförändringar. Trots allt gick det att odla bananer och rotfrukter, föda upp höns samt förbättra jorden. Det har också visat sig att omkring hälften av allt protein kom från marina resurser (Jarman *et al* 2017). Även råttorna stod förresten på menyn, och det är inte omöjligt att de införts avsiktligt (Van Tilburg 1994:48). Vid sitt besök skrev Cook: ”Råttor tycks de också äta. Jag såg nämligen en man med några döda i handen. Han tycktes vara ovillig att lämna dem ifrån sig och lät mig förstå att de var mat” (Lloyd 1982:140). Öborna bytte alltså hellre bort höns och olika grödor, trots att gnagarnas närvaro enligt en av de just nu populäraste kollapsförklaringarna var katastrofal.

År 1862, då invånarantalet beräknats ha varit 4 126, tycks en ökning ha skett jämfört med den svävande uppgiften ”några hundra” till tre à fyra tusen för 1722. Trenden bröts i och med att 1 407 rapanuierskeppades som slavar till Peru (Maude 1981). Subtraktion säger att 4 126 – 1 407 = 2 719. Men 1863 var siffran efter likhets-tecknet bara 1 740. Orsaken är att peruanska regeringen lät genomföra en repatriering och att de 15 människovrak som över-

levt färden förde med sig smitta. Följden blev minst tusen dödsfall de närmaste åren.

Andra åderlätningar av populationen skedde när omkring hälften av de återstående evakuerades av missionärer till Mangareva eller blev tvångsarbetare på Tahitis plantager (Danielsson 1986:193). När Chile annekterade ön 1888 var de värsta epidemierna över och av slavarna fanns bara en seglivad gubbe kvar (Maude 1981:168–169), men samma år förde hemvändande från Tahiti med sig spetälska (Smith 1984). Den värsta katastrofen i öns historia berodde således inte på isolering och inhemsk destruktivitet, utan på kontakt med det moderna världssystemet.

Alla rapanuier är ättlingar till den folkspillra som 1876 bestod av 26 kvinnor, 53 män och 31 barn (Danielson 1986:193). Att det gick två män på en kvinna säger något om det sociala sammanbrottet, men det var också en kulturskymning utan tidigare motstycke där, för bland de bortrövade fanns lärda med muntligt bevarade kunskaper, och åldringarna som lämnats ifred var de första att dö i epidemierna. Talet om inbördeskrig kan mycket väl härröra från traumatiska upplevelser under dessa krisår (Peiser 2005). Vi får även räkna med missionärers påverkan via svavelosande predikningar om hedendomens mörker liksom öbornas beredvillighet att ge de svar som nyfikna besökare förmodats önska.

Ett nog så ödesdigert beslut togs vid samma tid av en fransk kapten som insett det gräsbeväxta landskapets potential. År 1886 ledde det till att där fanns ca 18 000 får mot 178 rapanuier, och medan befolkningen fram till 1934 bara växte med knappt 280 blev fåren omkring 40 000 (Da-

nielsson 1986:207, Métraux 1940:46). Till detta kom nötkreatur och hästar av okänd numerär. Mycket av växtligheten hamnade i djurens magar, och genom tramp och betande ned till rötterna ökade erosionen. Mitt under denna period inventerade den svenske botanisten Carl Skottsberg (1921) floran, som redan varit påver vid kulturkontakten, och fann att den förutom senare införda arter bestod av ett trettiotal fröväxter, 14 ormbunkar och några mossor.

Vid det laget hade flera fornlämningar fördärvats när sten hämtats till gärdesgårdar (Martinsson-Wallin 1994:32). I praktiken var det öborna som stängdes in i Hangaroa för att inte kunna tjuvslakta får, och det dröjde ända till 1953 innan de fick passera bygränsen utan tillstånd.

Eftertanke

”Återigen framstår den lilla solitären i den stora oceanen som ett symboliskt mikrokosmos, med ett budskap till världen om eftertanke och besinning”, skriver Hans Månsson (2019) apropå vår tids miljöproblem. Snarare förefaller eftertanke vara att rekommendera förespråkarna för parabeln om Påskön och Ön Jorden. Den blir nämligen bara adekvat om externa faktorer motsvarande utomjordingar tas med i diskussionen.

Det verkliga dråpslaget mot tankemodellen är emellertid att ca 9 400 människor i Chile – alltså inte enbart på Påskön – enligt senaste folkräkningen definierar sig som rapanuier (INE 2018:16). Om vi inkluderar några hundra som bor i andra länder, motsvarar siffran forntidens beräknade populationstopp (9–10 000) och 90 gånger bottennoteringen från 1876. Berät-

telsen om ön och folket vid världens ände är således inte en om utdöende, utan om – överlevnad mot alla odds.

Referenser

- Bahn, Paul & John Flenley (1992) *Easter Island, Earth Island*. Thames and Hudson, London.
- Catton, William R, Jr (1980) *Overshoot: The ecological basis for revolutionary change*, University of Illinois Press, Chicago.
- Chile (u å) Documentación: Tsunamis registrados en la costa de Chile, <http://www.proteccioncivil.es/catalogo/naturales/jornadamaremotos/documentacion/docu2.pdf>
- Danielsson, Bengt (1986) *Bengt Danielsson i Söderhavet*, Trevi, Stockholm.
- Darwin, Charles (1969) *Resa kring Jorden [A naturalist's voyage round the world, 1845]*, Bokfrämjandet, Helsingborg.
- Diamond, Jared (2005) *Collapse: How societies choose to fail or succeed*, Penguin, New York.
- DiNapoli, Robert J; Carl P Lipo & Terry L Hunt (2020) Revisiting warfare, monument destruction, and the 'huri moai' phase in Rapa Nui (Easter Island) culture history, *Journal of Pacific Archaeology* 12 (1): 1–24.
- Englund, Peter (2015) *Mysteriet på Påskön*. <https://peterenglundsnyawebb.wordpress.com/2015/09/02/mysteriet-pa-Paskon>
- Heyerdahl, Thor (1957) *Aku-Aku: Påsköns hemlighet*, Forum, Stockholm.
- Heyerdahl, Thor (1989) *Påskön, en gåta som fått svar*, Bra Böcker, Höganäs.
- Hooper, Steven (2006) *Pacific encounters: Art & divinity in Polynesia 1760–1860*, British Museum Press, London.
- Hunt, Terry L (2007) Rethinking Easter Island's ecological catastrophe, *Journal of Archaeological Science* 34: 485–502.
- Hunt, Terry L & Carl P Lipo (2011) *The statues that walked: Unraveling the mystery of Easter Island*, Free Press, New York.
- Hunter-Anderson, Rosalind L (1998) Human vs climatic impacts at Rapa Nui: Did the people really cut down all those trees? i Christopher M Stevenson, Georgia Lee & Frank J Morin (red) *Easter Island in Pacific context*, Easter Island Foundation, Santa Barbara.
- INE Instituto Nacional de Estadísticas, Chile (2018) 2da entrega resultados definitivos censo 2017, https://www.censo2017.cl/wpcontent/uploads/2018/05/presentacion_de_la_segunda_entrega_de_resultados_censo2017.pdf
- Jarman, Catrine L; Thomas Larsen, Terry Hunt, Carl Lipo, Reidar Solsvik, Natalie Wallsgrove, Cassie Ka'apu-Lyons, Hilary R Close & Brian N Popp (2017) Diet of the prehistoric population of Rapa Nui (Easter Island) shows environmental adaptation and resilience, *American Journal of Physical Anthropology* 164 (2): 343–361.
- Junk, Constantin & Martin Claussen (2011) Simulated climate variability in the region of Rapa Nui during the last millennium, *Climate of the Past Discussions* 7: 381–395.
- Kirch, Patrick Vinton (2000) *On the road of the winds: An archaeological history of the Pacific Islands before European contact*, University of California Press, Berkeley.
- Lima, Mauricio; Eugenia M Gayo, Claudia Latorre, Calgero Santoro, Sergio A Estay, Nuria Cañellas-Boltà, Olga Margalef, Sergio Giral, Alberto Sáez, Sergi Pla-Rabes & Nils C Stenseth (2020) Ecology of the collapse of Rapa Nui society, *Proceedings of the Royal Society B*, <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rspb.2020.0662>
- Lipo, Carl P; Terry L Hunt, Rene Horneman & Vincent Bonhomme (2016) Weapons of war? Rapa Nui *mata'a* morphometric analyses, *Antiquity* 90 (349): 172–187.
- Lloyd, Christopher (red) (1982) *Kapten James Cooks resor*, Niloe, Uddevalla.

- Malm, Thomas (2007) No island is an "island": Some perspectives on human ecology and development in Oceania, i Alf Hornborg & Carole L Crumley (red) *The world system and the earth system: Global socioenvironmental change and sustainability since the neolithic*, Left Coast Press, Walnut Creek.
- Mann, Daniel; James Edwards, Julie Chase, Warren Beck, Richard Reanier, Michele Mass, Bruce Finney & John Loret (2008) Drought, vegetation change, and human history on Rapa Nui (Isla de Pasqua, Easter Island), *Quaternary Research* 69 (1): 16–28.
- Margalef, Olga; José A Álvarez-Gómez, Sergi Pla & Nuria Cañellas-Bolta (2018) Revisiting the role of high-energy Pacific events in the environmental and cultural history of Easter Island, *Geographical Journal* 2018: 1–13.
- Martinsson-Wallin, Helene (1994) *Ahu: The ceremonial stone structures of Easter Island*. Societas Archaeologica Upsaliensis, Uppsala.
- Martinsson-Wallin, Helene (2008) Arkeologi, politik och identitet: Kulturell identitet i ett långtidsperspektiv på Påskön (Rapa Nui), i Bodil Pettersson & Peter Skoglund (red) *Arkeologi och identitet*, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lund.
- Maude, Harry E (1981) *Slavers in paradise: The Peruvian labour trade in Polynesia, 1862–1864*, Australian National University Press, Canberra.
- McCall, Grant (1980) *Rapanui: Tradition and survival on Easter Island*, University of Hawaii Press, Honolulu.
- McCall, Grant (1994) Little ice age: Some proposals for Polynesia and Rapanui (Easter Island), *Journal de la Société des Océanistes* 98: 99–104.
- Métraux, Alfred (1940) *Ethnology of Easter Island*, Bernice P Bishop Museum, Honolulu.
- Mieth, Andreas & Hans-Rudolf Bork (2004) *Easter Island – Rapa Nui: Scientific pathways to secrets of the past*, Ecology Center, Kiel.
- Miller, G Tyler, Jr (2007) *Living in the environment*, 15:e uppl, Thomson Learning, Pacific Grove.
- Miller, G Tyler, Jr & Scott E Spoolman (2019) *Living in the environment*, 20:e uppl, Cengage Learning, Pacific Grove.
- Mulrooney, Mara A; Thegn N Ladefoged, Christopher M Stevenson & Sonia Haoa (2009) The myth of A D 1680: New evidence from Hanga Ho'onu, Rapa Nui (Easter Island), *Rapa Nui Journal* 23 (2): 94–105.
- Månsson, Hans (2019) Eftertanke och besinning, *Grus & Guld* nr 1: 5.
- Nunn, Patrick D (1994) Beyond the naive lands: Human history and environmental change in the Pacific Basin, i Eric Waddell & Patrick D Nunn (red), *The margin fades: Geographical itineraries in a world of islands*, Institute of Pacific Studies, Suva.
- Nunn, Patrick D (2003) Nature-society interactions in the Pacific Islands, *Geografiska Annaler, Series B*, 85 (4): 219–229.
- Nylin, Jacqueline (2015) Den mystiska Påskön, *Miljömagasinet*, 45 (6 nov), <https://www.miljomagasinet.se/artiklar/151104-den-mystiska-paskon.html>
- Pakarati, Nicholas Moreno (2014) *Tsunamis on Rapa Nui*, Moe Varua, Hangarua.
- Peiser, Benny (2005) From genocide to ecocide: The rape of Rapa Nui, *Energy & Environment* 16 (3–4): 513–539,
- Ponting, Clive (1992) *A green history of the world: The collapse of great civilizations*, Penguin, London.
- Puleston, Cedric O; Thegn N Ladefoged, Sonia Haoa, Oliver A Chadwick, Peter A Vitousek & Christopher Stevenson (2017) Rain, sun, soil, and sweat: A consideration of population limits on Rapa Nui (Easter Island) before European contact, *Frontiers in Ecology and Evolution* 5: 1–14.
- Rainbird, Paul (2002) A message for our future? The Rapa Nui (Easter Island) eco-disaster and Pacific island environments, *World Archaeology* 33 (3): 436–451.
- Rehnbergh, Rikard (2018) En sjudande helg – Klimatriktsdagen 2018. *Miljömagasinet*, 19 (11 maj), <https://www.miljomagasinet.se/artiklar/180516-en-sjudande-helg-klimatriktsdagen-2018.html>

- Rull, Valentí; Nuria Cañellas-Boltà, Olga Margalef, Sergi Pla-Rabes, Alberto Sáez & Sergio Giralt (2016) Climate changes and cultural shifts on Easter Island during the last three millennia, *Pages Magazine* 24 (12): 70–71.
- Skottsberg, Carl (1918) *Till Robinson-ön och världens ände*, Bonniers, Stockholm.
- Skottsberg, Carl (1921) *The natural history of Juan Fernandez and Easter Island*, I, Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Smith, Geri (1984) Wiping out leprosy on world's most isolated island, *UPI Archives*, <https://about.upi.com/>
- Sparman, Anders (1818) *Resa omkring Jordklotet, i sällskap med kapit J Cook och hrr Forster, åren 1772, 73, 74 och 1775*, II:1, Carl Deleen, Stockholm.
- Stenseth, Nils C & Kjetil L Voje (2009) Easter Island: Climate change might have contributed to past cultural and societal change, *Climate Research* 31: 111–114.
- Stevenson, Christopher; Joan Wozniak & Sonia Haoa (1999) Prehistoric agricultural production on Easter Island (Rapa Nui), Chile, *Antiquity* 73 (282): 801–812.
- Stevenson, Christopher; Cedric O Puleston, Peter M Vitousek, Oliver A Chadwick, Sonia Haoa & Thegn N Ladefoged (2015) Variation in Rapa Nui (Easter Island) land use indicates production and population peaks prior to European contact, *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)* 112 (4): 1025–1030.
- Sörlin, Sverker & Anders Öckerman (1998) *Jorden en ö: En global miljöhistoria*, Natur och Kultur, Stockholm.
- Thatcher, Margaret (1989) Speech to United Nations General Assembly (Global Environment), <https://www.margarethatcher.org/document/107817>
- Van Tilburg, Jo Anne (1994) *Easter Island: Archaeology, ecology and culture*, British Museum Press, London.
- Västerbro, Magnus (2021) Påskön – en historia om miljöförstöring och överexploatering av naturresurser, *SO-rummet* (24 mars), <https://www.so-rummet.se/fakta-artiklar/paskon-en-historia-om-miljoforstoring-och-overexploatering-av-naturresurser>

*Thomas Malm, Professor, Humanekologiska avdelningen,
Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi,
Lunds universitet.
E-post: Thomas.Malm@hek.lu.se*